

Стовпець В.Г.,
кандидат філологічних наук,
професор кафедри кримінального і адміністративного права,
директор Центру освітніх послуг
Одеського національного морського університету

Кукшинова О.О.,
кандидат юридичних наук,
завідувачка кафедри кримінального і адміністративного права
Одеського національного морського університету

Стовпець О.В.,
доктор філософських наук,
професор кафедри кримінального і адміністративного права
Одеського національного морського університету

УДК 34.01 : 141 + 130.2 + 321
DOI 10.32782/2663-5666.2023.1.2

УТИЛІТАРНИЙ ТА ЦІННІСНИЙ ВИМІРИ У РОЗУМІННІ ПРИНЦИПІВ СВОБОДИ І СПРАВЕДЛИВОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ІДЕЙ КЛАСИКІВ АНГЛІЙСЬКОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

Вступ. В усі епохи людство визначає для себе певні базові цінності, що мають принципове значення в житті людської цивілізації, а право стає інструментарієм для захисту таких цінностей. Щонайменше дві серед такого роду цінностей – свобода і справедливість – не втрачають своєї значущості для багатьох поколінь упродовж століть. До того ж, можна вести розмову одночасно і про утилітарні аспекти, і про етичні виміри свободи і справедливості. Обидві ці категорії однаково важливі як для приватного, так і для публічного права.

Можливо, саме *за ці* базові цінності – за право Української політичної нації зберегти та використовувати (і на індивідуальному, і на колективному рівні) ці нематеріальні надбання цивілізації – здебільшого і ведеться нинішня кривава війна, спричинена збройною агресією РФ проти України, в намаганні агресора відірвати Україну від європейської цивілізації та уподібнити до російського авторитарного простору, у якому зараз немає ані свободи, ані справедливості. Це, звичайно, не вичерпний перелік цінностей, за які бореться сьогодні Україна, однак вони належать до найважливіших, до визначальних, тому що захист *свободи* й *забезпечення справедливості* – фундаментальні передумови і для розвитку суверенної правової демократичної держави, і для підвищення добробуту та соціальних стандартів, і для реалізації всіх інших національних інтересів України.

Для більш глибокого розуміння змісту зазначених категорій (котрі стали основою для формування відповідних загальноправових принципів), вважаємо доцільним у даній статті дослідити здебільшого ті сенси, яких набувають категорії «свобода» і «справедливість» у епоху модерної політичної філософії та філософії права, де одним з панівних трендів можна вважати лібералізм. Зокрема, пропонуємо сфокусувати увагу на порівняльно-правовому аналізі ідей деяких класичних мислителів англійського лібералізму, який є дуже ілюстративним простором для вивчення обраних феноменів.

Отже, мета даного дослідження бачиться, головним чином, у тому, щоб провести порівняльно-правовий аналіз тлумачень феноменів свободи і справедливості, котрі отримали більш-менш сучасну концептуалізацію за часів ранньомодерної філософії, і ця їхня інтерпретація зберігається й понині, із деякими модифікаціями. З огляду на формат даного дослідження, ми обмежимося аналізом відповідних ідей двох мислителів, які здійснили гігантський внесок у розвиток філософсько-політичного дискурсу Нового часу, Томаса Гоббса і Джона Локка, чий ідеологеми й досі чинять потужний вплив на теорію держави і права.

Методологічно важливими, для прояснення спільного та відмінного у поглядах Т. Гоббса і Дж. Локка на феномени свободи, справедливості та інші, з ними пов'язані, вважаємо окремі

дослідження, в яких висвітлюються наступні питання: історико-правовий контекст написання Локкових «Трактатів про врядування» [1]; виправдання Дж. Локком приватної власності [2]; питання переходу від природного стану до політичного суспільства [3]; діалектика натурального та штучного в соціальному просторі [4]; про деякі аксіоми у просторі індивідуальних прав [5]; питання щодо моральних зобов'язань перед законом, а також стосовно природного права на свободу асоціацій [6]; питання т.зв. дистрибутивної справедливості [7]; переосмислення природно-правової традиції [8]; матеріалізм та його наслідки для права і моралі [9]; питання про співвідношення справедливості й правосуддя [10]; проблематика стабільності та правового різноманіття в дискурсі соціального конвенціоналізму [11]; питання моралі та її втілення у життєву практику [12]; осмислення наслідків порушення політичної угоди [13]; сучасні дискусії щодо природи суверена [14]; проблема «мінімальної держави» у дискусіях лібералізму та лібертаріанства щодо розуміння категорій свободи і справедливості [15].

Виклад основного матеріалу. Доволі поширеним є уявлення, у просторі якого Локк асоціюється із розвитком ідеології лібералізму, а Гоббс, навпаки, представляється чи не як провісник тоталітаризму, який бачив в ідеї абсолютної влади государя єдину реальну можливість запобігти взаємній ворожнечі між людьми, погодивши їхні інтереси. Тому вже з самих ранніх своїх робіт Локк дистанціюється від Гоббса, критикуючи останнього за надмірний утилітаризм і матеріалізм, що фактично прочитуються у Гоббсовій політичній філософії. Локк, натомість, вважає, що для етичних норм суто конвенціональна основа є чужою, та саме етична субстанція лежить в основі справедливості й свободи.

Вчення Гоббса про суспільство і державу – це своєрідний підсумок всіх його філософських досліджень. Гоббсова політична теорія, докладно викладена ним у капітальній праці «Левіафан» [16], базується на діалектиці колективного, суспільно-державного та індивідуально-особистісного начал. Гоббс вважав, що люди від природи рівні, бо природа наділяє всіх людей схожими фізичними і духовними задатками. Із потенційної рівності здібностей виникає рівність сподівань на досягнення цілей. Ось чому, якщо дві людини бажають однієї й тієї ж речі, якою, однак, вони не можуть володіти удвох, тоді вони стають непримиренними су-

перниками, і через взаємну недовіру виникає «війна» [16, с. 207].

Уникнути «війни всіх проти всіх» стає можливим завдяки договору. Договірну теорію походження держави і поняття справедливості Гоббс розробляє виходячи з егоїстичної сутності людини. Він переконаний, що там, де немає міцної влади, здатної тримати всіх у підпорядкуванні, люди з певних причин не здатні мирно і благополучно співіснувати у форматі суспільства. В самій людській природі укорінені три основні причини війни: суперництво, недовіра й амбіції. Тлумачення війни набуває у Гоббса такого змісту, що «...війна є не тільки битвою, або військовою дією, але також і проміжок часу, упродовж якого явно позначається воля до боротьби насильницьким шляхом» [16, с. 134].

Говорячи про Гоббсову концепцію справедливості, нам представляється важливим виокремити ту його ідею, що в «природному стані» (тобто в стані війни всіх проти всіх) поняття правового і неправового, справедливого і несправедливого ще не мають місця. Там, де немає верховної влади, очевидно немає і загальнообов'язкового закону. З цього Гоббс робить висновок, що відсутність закону не дає також підстав говорити про «несправедливість», оскільки ніхто не порушує жодного соціального закону (через відсутність такого). До цієї проблематики додається і пропрієтарний дискурс: зазначений стан характеризується також відсутністю власності, володіння. Кожна людина вважає своїм лише те, що вона здатна добути, і лише до тих пір, доки вона в змозі це утримувати. Іншими словами, саме поняття справедливості (яке в умовах держави може конвертуватися в правосуддя), так само як і власність, виникають, за Гоббсом, лише в просторі політично- організованого суспільства.

У «Левіафані» Гоббс стверджує, що природна нерівність між людьми не настільки велика, щоб дати кому-небудь явну перевагу; і тому всі примушені жити в постійному страху насильства або втрати. Цей стан речей і називається «*bellum omnium contra omnes*». У такому стані (англ. *the pure state of nature*, or «*the natural condition of mankind*») кожна людина має природне право робити все, що вона вважає за необхідне для збереження власного життя, а життя її при цьому є «...самотнім, бідним, скверним, жорстоким і коротким» [16, с. 219].

Свою договірну теорію Гоббс вибудовує на підставі природного права (*natural right*, або *jus naturale*) та природних законів (*laws of nature*,

або *leges naturales*), що з цього права витікають. *Основний (перший) природний закон*, за Гоббсом, закликає людину шукати миру та слідувати йому. Кожен зобов'язаний домагатися миру, якщо є надія досягти його. Якщо ж такої можливості немає, тоді людина вправі використовувати будь-які засоби, що даватимуть їй перевагу у війні.

Дж. Лок, ймовірно, маючи на увазі Гоббса і його послідовників, виступає з критикою тих, хто «закон природи» ототожнює виключно із піклуванням про власну безпеку і благополуччя. Так, у своїй роботі, яка являє собою начерки, зроблені до написання Другого трактату про врядування, – в «Розвідках про закон природи» – Лок зазначає, що в такому випадку всі етичні зобов'язання, котрі накладаються на людину, зводяться тільки до утилітаристської вигоди. Отже, за Локком, якщо «закон природи» розуміти як закон самозбереження, то в такому випадку доброчесність буде співвідноситися не так із обов'язком людини, скільки з її вигодами, тож *моральним* буде лише те, що вважатиметься *корисним*. Дотримання ж природних законів в такому разі стане не моральним обов'язком чи беззаперечним імперативом, але буде прямо залежати від зиску [17, с. 110].

Та для Локка людина все ж є не тільки вільною і розумною, але також і *морально-орієнтованою*. Саме дана позиція визначає специфіку Локкового розуміння справедливості й сутності суспільного договору. Для Локка сутність людей не редукується виключно до прагматичного інтересу, для задоволення котрого вони вимушені утворювати систему державно-правових інституцій, у просторі яких тільки нібито й можливо вести мову про справедливість.

Як для Гоббса, так і для Локка в цілому характерним є погляд на людей як на індивідів (від початку) рівних, незалежних і вільних. Однак Локкове розуміння *початкової рівності* та *свободи* відрізняється від Гоббсового. Адже для останнього більшість індивідів є мінімально раціональними [18, с. 136]. Та якщо для Гоббса початкова рівність – це лише причина «війни всіх проти всіх» і передумова до суспільного договору, то для Локка початкова (природна) рівність є причиною не конфлікту за ресурси, але підставою розумного *мирного співіснування* між людьми: «...Оскільки всі люди рівні і незалежні, постільки жоден з них не повинен завдавати шкоди життю, здоров'ю, свободі або власності іншого...» [17, с. 183]. Адже в самому факті цієї рівності криється моральний обов'язок індивіда

оберігати як *свою особисту* свободу і власність (остання трактується Локком розширено), так і свободу та власність *іншого*.

За Локком, людина у своїх діях керується не *страхом*, як це представляє Гоббс, а *раціональним уявленням*. Зокрема, у «Розвідках про закон природи» вказується, що «...Не страх покарання, але раціональне уявлення про те, що є правильним, зобов'язує нас» [17, с. 198]. Йдеться про закладену в індивіді здатність розуміння *природного закону* і тих зобов'язань морального і правового характеру, що із нього витікають. Причому ці зобов'язання, як висловлюється Локк, являють собою *узи розуму, які мають універсальний характер*, оскільки вони зрозумілі для всіх повноцінно мислячих суб'єктів. Пояснюючи свою думку, філософ зазначає: «Якщо природний закон обов'язковий хоча б для декількох людей, то очевидно, що він мусить з таким же правом бути зобов'язуючим для всіх, тому що підстави зобов'язання однакові для всіх людей, так само як тотожні у людей способи пізнання і сама їх людська природа» [17, с. 204].

Відзначимо, що реконструкція того, як Локк трактує «закон природи», та феномени свободи і справедливості, – виглядає доволі непростим завданням. Не випадково, що Локкову теорію суспільного договору М. Нуссбаум називає «нестерпною», оскільки «...вона містить різноманітні елементи, які вкрай важко об'єднати в цілісну картину» [19, с. 41]. І справа не тільки в тому, що позиція Локка дещо змінювалася протягом життя, але й мабуть в тому, що таку важливу в даному контексті роботу, як, наприклад, «Два трактати про врядування» зрештою було складено з фрагментів, написаних у різний час, і дійшла вона до нас у незавершеному вигляді (зокрема, Перший трактат). Пізніше ліберальна теорія справедливості Локка, в частині етики, була дещо доповнена Руссо і Кантом, як відзначає Дж. Роулз [20, с. 76].

У четвертій книзі роботи «Розвідка про людське розуміння» [21, с. 106] *справедливість* розглядається в тісному зв'язку із громадсько-політичною практикою, і Локк бачить в ній мету етики, яка, на його думку, спрямована на пошук правил людських дій, які ведуть до щастя. Однак Локкове розуміння справедливості відрізняється від того, як її тлумачить Гоббс (хоча, відомо, що розуміння справедливості Локком в цілому формувалося під впливом Гоббсової філософії права).

У Локка *моральна згода* між людьми, в основі якої лежать універсальні раціональні прин-

ципи, найважливішими серед яких є принципи справедливості та свободи, *передуює* громадсько-політичному договору між ними. В цьому бачиться принципова різниця у поглядах Гоббса і Локка на сам *момент* «виникнення» справедливості.

Водночас, рід людський є специфічною спільнотою. Цієї спільноти, за Локком, людям мабуть було б цілком достатньо, якби людська порочність не робила умови життя в «природному стані» доволі скверними, що і змушує їх шляхом договору створювати державу [22, с. 351]. Така позиція зближує Локка із Гоббсом, для якого *реалізація справедливості* можлива тільки *після* укладення суспільного договору (утворення держави), що визначає принципи громадсько-політичних відносин, тепер вже між співгромадянами. Гоббсове *природне право* передбачає свободу будь-якої людини використовувати власні сили на свій розсуд для збереження власного життя і, отже, свободу робити все те, що, за її міркуванням, є найбільш придатним для цього. І тут Гоббс неминуче торкається власне категорії *свободи*.

Другий природний закон у концепції Гоббса передбачає необхідність самообмеження. Воно виражається у відмові людини від абсолютного права на *усі* речі (яке, за Гоббсом, було наявне у людей в «природному стані») в тій мірі, у якій це необхідно в інтересах миру і самозахисту. При цьому людина повинна задовольнятися таким *ступенем свободи* по відношенню до інших людей, яку вона допустила б для них, по відношенню до себе, у разі згоди на ці заходи з боку інших. Самообмеження виражається у відмові перешкоджати іншій людині користуватися вигодою від права на певне благо. Тут Гоббс говорить про узгодження інтересів: «Взаємним перенесенням права є те, що люди називають договором» [16, с. 371]. Гоббсова логіка є такою: де було відсутнє укладення соціального договору, там не було перенесено ніяке право; тоді кожен індивід має необмежене право на *все*, й відповідно, жодна дія не може вважатися несправедливою (адже критеріїв справедливості не було визначено).

Третій природний закон – справедливість, котра має *договірну* основу й обумовлена попередньою угодою [16, с. 415]. Люди мають виконувати укладені ними угоди, інакше вони продовжують перебувати у стані війни. Якщо ж договір укладений, то порушення його і є несправедливість. Натомість, виконання умов добровільної угоди – це справедливо і морально,

оскільки відповідає базовим інтересам людини. Відзначимо, що Гоббс продовжує розвивати ідею Аристотеля, згідно з якою *мірилом* справедливості є право, і *здійснення* справедливості можливе тільки в державі, тільки там, де є верховна влада і обов'язкові закони. Сам Гоббс з цього приводу говорить, що «... угоди без меча – лише слова, які не в силах гарантувати людині безпеку» [16, с. 429].

Відомо, що Локк не приймає багатьох положень Гоббсової філософії. У його творах наявні прямі випадки проти Гоббса і його послідовників, що дозволяє багатьом представляти цих двох філософів як антагоністів. При цьому акцент, як правило, робиться на тому, що ці два мислителі по-різному трактують природний стан, так само як і цілі, переслідуючи які індивіди укладають суспільний договір. І, нарешті, підкреслюється різне ставлення цих філософів до авторитарної влади. Однак, говорити про діаметральну протилежність двох філософсько-правових вчень навряд чи можливо.

Водночас, на відміну від Гоббса, для політичного вчення якого ключовою була проблема державної влади, в центрі уваги Локка знаходиться переважно система соціальних відносин. І навіть у Другому трактаті можна помітити, що тема *держави* є для Локка другорядною на тлі проблем *свободи* і *права*. Тоді як Гоббс описує генезу влади «Левіафана», Локк звертається до осмислення принципів, які визначають відносини між людьми, і знаходить їх в «раціоналізованому» природному законі – у *справедливості*.

У «Розвідках про закон природи» зазначається, що справедливість – це «головний закон природи і зв'язуюча основа всякого суспільства» [17, с. 143]. Подібно до Гоббса, Локк пов'язує справедливість з правовим станом. Однак, на відміну від Гоббса, він тлумачить правовий стан не як такий, що виникає в результаті укладення суспільного договору. Локкова політична антропологія значно відрізняється від Гоббсової, що пояснює й інше розуміння ним природного стану, й інший погляд на необхідність суспільного договору.

Локк демонструє тісний зв'язок між рівністю, свободою і правом. Рівність людей від природи – це не рівність талантів або чеснот, натомість, суть «рівне *право на природну свободу*, яке має кожна людина», та, в свою чергу, «природна свобода полягає в тому, щоб не бути зв'язаним нічим, окрім закону природи» [17, с. 172]. Або, наприклад, він зазначає: «Свобода людини і свобода чинити відповідно до її власної волі

ґрунтуються на тому, що людина володіє розумом, який в змозі навчити її тому закону, за яким вона мусить собою керувати» [17, с. 187]. *Природну свободу* Локк відрізняє від *свободи людини в суспільстві*, та, як вже зазначалося, інтерпретує свободу в умовах існування системи державної влади як добровільне дотримання встановлених суспільством законів (які гарантуються державою). Тим самим, на відміну від Гоббса, Локк позначає достатньо чіткі межі між суспільством і державою.

Локкова концепція справедливості багато в чому обумовлена його уявленнями про *етичну* єдність людей. У Локка ця єдність пояснюється рівністю всіх людських істот, в силу приналежності до людського роду, й отже, кожен індивід керується *єдиним природним законом*. При тому *етична* єдність людей, в уявленні Локка, передує їхній *політичній* єдності. На відміну від матеріаліста і механіциста Гоббса, котрий відкинув будь-які трансцендентні підвалини людських вчинків, Локк воліє робити акцент на людській *моральності* як своєрідній мотивуючій силі, радше ніж на *утилітарності*.

Це трансцендентне обґрунтування, яке у Локка отримують етичні та правові норми, відіграє в його вченні важливу роль, бо, по-перше, так забезпечується деякий універсалізм і абсолютний характер «природного закону», на протилегу релятивізму тих законів, що встановлюються в процесі узгодження питань суспільного життя. І, по-друге, саме завдяки цьому обґрунтуванню можливе «дополітичне» співтовариство людей (засноване на етичних цінностях, а не на конвенціональних принципах), яке Локк і йменує «природним станом».

З іншого боку, з огляду на те, що «закон природи» є об'єднуючим для всіх людських істот, *природний* і *політичний* стани у Локка *не протистоять* один одному настільки радикально, як це має місце у Гоббса. І тому «природний стан» не розглядається Локком як стан *беззаконня*. Як зазначалося раніше, він і не є станом, коли відносини між індивідами можуть бути звільнені від того, щоб керуватися принципами справедливості. Адже справедливість, як зазначається у «Розвідках про людське розуміння», являє собою «узгоджене із законом поведіння з особистістю або майном іншого» [21, с. 276]. Відмінність же між політичною і «дополітичною» спільнотами полягає тільки в наявності або відсутності інституціолізованих механізмів *реалізації* принципів справедливості. Однак

сама справедливість як етична категорія окреслилася, за Локком, ще у додержавні часи.

Тим часом у «політичному» стані *справедливість гарантується* системою законодавства та інститутами політичної й судової влади. Тому, як резонно стверджується, «... із одержавленням ми придбали більше справедливості, ми отримали кращу справедливість» [23, с. 180], адже тут вона підтримується владою, встановленою за згодою громадян.

Відзначимо, що ми також проводили ряд власних досліджень, де містяться певні роздуми щодо феноменів влади, держави, свободи і справедливості – із акцентом на теперішні соціально-політичні й технологічні реалії [24; 25; 26]. Звісно, ми (у наших дослідженнях) все одно перебуваємо у Гоббсово-Локковій парадигмі щодо розуміння свободи і справедливості як атрибутів суспільства.

Для Локка також є очевидним тісний зв'язок між справедливістю і *силою* (примусом). І в цьому він схожий із Гоббсом. До того ж, Локк пише про *раціональність* принципів справедливості: «... критерії «справедливого» та «несправедливого» з'являються в нашій душі як продукт розвинутого розуму і глибоких роздумів» [21, с. 133]. Однак тут він визнає, що далеко не кожен індивід керується розумом у своїх вчинках. Пристрасті часто виявляються сильнішими за розум, ось чому *в природному стані, де немає інститутів*, які примушують індивідів додержуватися норм закону, немає й ніяких гарантій *здійснення* справедливості.

Природну здатність бути «суддею» (тобто виносити судження про те, що справедливо, а що ні, керуючись «законом природи») має, за Локком, кожен індивід, проте далеко не кожен – в силу різних причин – спроможний насправді стати *справедливим* суддею. Тож справедливість має очевидну потребу в більш надійному та більш об'єктивному захисті, аніж воля і таланти індивідів; і забезпечується це тільки в умовах наявності держави.

Ключовим у Локковій теорії справедливості є поняття *власності*. Так, в «The Oxford handbook of British philosophy in the seventeenth century» [27] зустрічається характеристика теорії Локка як «теорії справедливості, такої що базується на власності» (property-based theory of justice). Її передумови для подібного визначення існують, бо сам Локк твердить: «де немає власності, там немає й несправедливості» [22, с. 318]. І в «Думках про виховання» Локк пише про те, що «навчання справедли-

вості» – важливий етап виховання, який розпочинається з формування у дітей розуміння того, що таке власність. Локкова сентенція, про зв'язок справедливості з власністю, потребує пояснення. Як ми раніше зазначали, мислитель трактує власність розширено.

Під *власністю* Локк розуміє не тільки належне людині майно (estate), але наряду із ним до «власності» зараховується й саме людське життя, і свобода. Захист власності (в такому широкому її розумінні) – ось головна мета суспільства, яке облаштоване *справедливо*. Інакше кажучи, Локк визначає завдання політичної спільноти не в тому, щоб забезпечувати повну майнову рівність, і навіть не в тому, щоб справедливо розподіляти блага (хоча це важливо), а у створенні для індивіда *умов користування* своєю власністю [22, с. 324], тобто можливостей повноцінно реалізовувати різноманітні життєві інтереси, але з урахуванням аналогічних інтересів інших.

Тут маємо поставити умовну крапку в нашому дослідженні феноменів свободи і справедливості в інтерпретаціях Томаса Гоббса і Джона Локка. Звісно, дану проблематику навряд чи можна вважати вичерпаною.

Висновки. Дещо резюмуючи проведене дослідження, зазначимо, що нами було проаналізовано утилітарний та ціннісний виміри у розумінні принципів свободи і справедливості. Зокрема, здійснено порівняльно-правовий аналіз ключових ідей Т. Гоббса і Дж. Локка щодо правової сутності принципів свободи і справедливості.

Порівняльно-правовий аналіз надав змогу виявити принциповий ідеологічний конфлікт між етатизмом та лібералізмом, між утилітаристським, здебільшого прагматичним розумінням природи суспільного договору (в політичній філософії Гоббса) та морально-етичними акцентами щодо сутнісних підвалин державно-організованого суспільства (у філософських візіях Локка).

Обидва класики англійської модерної політико-правової думки багато додають у розумінні генези та природи досліджуваних феноменів. Однак у їхніх поглядах простежуються певні колізії. На відміну від Гоббса, чие вчення про свободу і справедливість розвивалося як концепція реалізації партикулярного інтересу індивіда, в центрі уваги Локка – спільне благо, тобто, суспільне благо (common wealth, public good). Саме воно і виступає критерієм легітимності й справедливості, коли йдеться про необхід-

ність застосування сили політичною та судовою владою держави. Водночас, будь-які дії влади, спрямовані не на досягнення зазначеного блага, розглядаються як такі, що порушують договір, укладений між співгромадянами.

Сильною стороною в політичній концепції Гоббса, як нам здається, варто вважати її реалістичний і прагматичний характер, зокрема те, що Гоббсом береться у розрахунок маргінальний елемент – небажання окремих членів спільноти до самообмеження інакше, як під тиском суспільства і держави. Водночас, Гоббс в цілому ігнорує морально-етичні передумови, закладені в людській природі, зводячи онтологію суспільного договору до суто утилітарних аспектів. До того ж, Гоббсова філософія якось обходить увагою проблему можливої *узурпації влади* сувереном, коли цей Левіафан перетворюється на тоталітарну істоту, яка сама порушує суспільну угоду, знецінюючи інтереси всієї спільноти та кожного з індивідів. Тоді справедливість, очевидно, втрачається.

Локк, натомість, формує уявлення про *етико-правову спільноту* людей, котра, в якості своєї гарантії, потребує інститутів політичної та судової влади, які базуються на принципах справедливості. Та принципово важливим, у контексті нашого дослідження, є те, що Локкова політична антропологія ґрунтується на тісному взаємозв'язку між принципами справедливості та імперативами розуму. Останні ж не ототожнюються Локком виключно із раціональною калькуляцією індивідуального інтересу, але наближуються до універсальних етико-правових вимог щодо забезпечення рівних можливостей у реалізації та захисті свобод й інтересів індивіда, що живе у суспільстві. *Справедливість*, за таких умов, означає, що людина набуває максимальних можливостей реалізувати власну *свободу* (в усьому її розмаїтті), не порушуючи при цьому свободи інших.

Подальші наукові пошуки щодо еволюції змісту принципів свободи і справедливості зберігають свою актуальність для різних суспільств, включаючи й українське. Нинішня боротьба Українського народу за збереження політичного суверенітету та Свободи має визначальне значення для належної реалізації принципу справедливості у правовому просторі України. Перемога у війні та відвернення нинішньої екзистенційної загрози надасть українському суспільству шанс покращити *наші стандарти* справедливості. Тут ще є над чим працювати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Laslett P. The English Revolution and Locke's «Two Treatises of Government». *Cambridge Historical Journal*. 1956. № 12(1). P. 40–55. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1474691300000329>
2. Day J.P. Locke on Property. *The Philosophical Quarterly*. 1966. № 16(64). P. 207–220. DOI: <https://doi.org/10.2307/2218464>
3. Hardin R. From Power to Order, From Hobbes to Hume. *Journal of Political Philosophy*. 1993. № 1(1). P. 69–81. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.1993.tb00004.x>
4. Skinner Q. Hobbes and the Purely Artificial Person of the State. *Journal of Political Philosophy*. 1999. № 7(1). P. 1–29. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9760.00063>
5. Miller D. Property and Territory: Locke, Kant, and Steiner. *Journal of Political Philosophy*. 2011. № 19(1). P. 90–109. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2010.00377.x>
6. Davis M. Locke on Consent: The ‘Two Treatises’ as Practical Ethics. *The Philosophical Quarterly*. 2012. № 62(248). P. 464–485. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9213.2012.00045.x>
7. Olsthoorn J. Hobbes's Account of Distributive Justice as Equity. *British Journal for the History of Philosophy*. 2013. № 21(1). P. 13–33. DOI: <https://doi.org/10.1080/09608788.2012.689749>
8. Seagrave A.S. Locke on the Law of Nature and Natural Rights. Chapter 19 in «*A Companion to Locke*» by Matthew Stuart. Hoboken: John Wiley & Sons Inc., 2015. P. 371–393. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118328705.ch19>
9. Springborg P. Hobbes's materialism and Epicurean mechanism. *British Journal for the History of Philosophy*. 2016. № 24(5). P. 814–835. DOI: <https://doi.org/10.1080/09608788.2016.1212699>
10. Hoye M.J. Natural Justice, Law, and Virtue in Hobbes's *Leviathan*. *Hobbes Studies*. 2019. № 32(2). P. 179–208. DOI: <https://doi.org/10.1163/18750257-03202004>
11. Moehler M. Diversity, stability, and social contract theory. *Philosophical Studies*. 2019. № 176. P. 3285–3301. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11098-018-1174-8>
12. Connolly P.J. Locke's Theory of Demonstration and Demonstrative Morality. *Philosophy and Phenomenological Research*. 2019. № 98(2). P. 435–451. DOI: <https://doi.org/10.1111/phpr.12512>
13. Fleming S. A Political Theory of Treaty Repudiation. *The Journal of Political Philosophy*. 2020. 28(1). P. 3–26. DOI: <https://doi.org/10.1111/jopp.12195>
14. Apeldoorn L. On the person and office of the Sovereign in Hobbes' *Leviathan*. *British Journal for the History of Philosophy*. 2020. № 28(1). P. 49–68. DOI: <https://doi.org/10.1080/09608788.2019.1613632>
15. Bruner J.P. Locke, Nozick and the state of nature. *Philosophical Studies*. 2020. № 177. P. 705–726. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11098-018-1201-9>
16. Hobbes T. *Leviathan: Or the Matter, Forme, and Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill*. Ed. by Ian Shapiro. New Haven: Yale University Press, 2010. 583 p.
17. Locke J. *Essays on the Law of Nature*. Locke J. Political Essays. Ed. by M. Goldie. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 292 p.
18. Kraus J.S. *The Limits of Hobbesian Contractarianism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 334 p.
19. Nussbaum M.C. *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2006.
20. Rawls J. *Theory of Justice*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999. 538 p.
21. Locke J. *An Essay Concerning Human Understanding*. Ed. by Milton J.R., Rogers G.A. Oxford: Oxford University Press, 2021. 315 p.
22. Locke J. *Two Treatises of Government*. Ed. by P. Laslett. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 464 p.
23. Harrison R. *Hobbes, Locke, and confusion's masterpiece. An Examination of Seventeenth-Century Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 281 p.
24. Стовпець О.В. Філософсько-правові роздуми щодо статусу громадянського суспільства в умовах застосування державою екстраординарних повноважень. *Часопис Київського університету права*. 2021. Вип. 2021/1. С. 31-37. DOI: [10.36695/2219-5521.1.2021.04](https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2021.04)
25. Стовпець О.В., Стовпець В.Г. Комунітаризм у фокусі досліджень теорії держави і права: філософсько-правові й державознавчі аспекти. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. Том 32 (71) №5. С. 1-6. DOI: [10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/01](https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/01)
26. Стовпець О.В. Теоретико-правові аспекти нового кейнсіанства й лібертаріанства в сучасних державознавчих дискусіях. *Часопис Київського університету права*. 2021. Вип. 2021/2. С. 24-29. DOI: [10.36695/2219-5521.2.2021.03](https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2021.03)
27. Anstey P.R. *The Oxford handbook of British philosophy in the seventeenth century*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 651 p.

Стовпець В.Г., Кукшинова О.О., Стовпець О.В. УТИЛІТАРНИЙ ТА ЦІННІСНИЙ ВИМІРИ У РОЗУМІННІ ПРИНЦИПІВ СВОБОДИ І СПРАВЕДЛИВОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ІДЕЙ КЛАСИКІВ АНГЛІЙСЬКОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

У статті проаналізовано утилітарний та ціннісний виміри у розумінні принципів свободи і справедливості. Зокрема, здійснено порівняльно-правовий аналіз ключових ідей Т. Гоббса і Дж. Локка щодо правової сутності принципів свободи і справедливості. Локк наполягає на тому, що спільне благо передбачає збереження за кожним його індивідуальності, що реалізується через гарантії приналежної кожному свободи, права на справедливе ставлення, повагу до особистісних та майнових прав. Все це у комплексі врешті-решт і є головною метою політично-організованої спільноти, і складає зміст суспільної угоди, виступаючи запорукою соціальної солідарності та єдності у рівності можливостей.

За Локком, повноцінна соціальна інтеграція можлива лише на умовах дотримання принципів справедливості. Вона і стає «головним законом природи» для будь-якого суспільства. Однак специфіка тут

виражається в тому, що Локк пов'язує справедливість із забезпеченням рівності у реалізації індивідуальних прав. Гоббс, не заперечуючи вищезазначених принципів, ставить акцент на ключовій ролі держави у справі консолідації вільних та егоїстичних індивідів у єдину політичну спільноту, в рамках якої й виникає така емерджентна якість, як «справедливість». Свобода індивіда при цьому втрачає абсолютний характер, оскільки кожен член цієї громадсько-політичної спільноти поступається частиною своєї свободи на користь Левіафану (суверену, державі), погоджується обмежити свою свободу (яка витікає з «природного права» у Гоббсовому розумінні) взамін на добробут й відносну безпеку. Саме з цього моменту справедливістю вважається дотримання кожним індивідом умов того загальнообов'язкового соціального контракту, а несправедливістю – відповідно, його порушення кимось в рамках спільноти.

Ключові слова: цінності, користь, свобода, рівноправність, справедливість, угода, власність, право, держава, індивід, суспільство, природний стан.

Stovpets V.G., Kukshynova O.O., Stovpets O.V. UTILITARIAN AND ETHICAL DIMENSIONS IN UNDERSTANDING THE PRINCIPLES OF LIBERTY AND FAIRNESS: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS FOR CLASSICAL IDEAS OF ENGLISH LIBERALISM

In the article, we analyze the utilitarian and value dimensions in understanding the principles of Liberty and Fairness. In particular, we provide a comparative legal analysis of the key ideas of Thomas Hobbes and John Locke on the legal essence of the principles of liberty and justice. The appeal to the legacy of Hobbes and Locke is due not only to the historical and philosophical interest in these figures of New European philosophy. It is connected with the tremendous influence that the ideas of Hobbes and Locke have made on the development of modern jurisprudence, and liberal theory and the theory of justice (as cornerstones of political philosophy and law). Both thinkers operated with the categories of «rights», «freedoms», «state of nature», «state power», «property», «law», «coercion», «equality», «social contract». For both, the question of the «state of nature» was the starting point of all further reflections on Liberty, Fairness, and justice. However, each filled all these concepts with different content.

Locke insists that the common good presupposes the preservation of everyone's individuality, which is realized through guarantees of freedom, the right to fair treatment, and respect for personal and property rights. All of this together is ultimately the main goal of a politically organized community, and constitutes the content of a social contract, serving as a guarantee of social solidarity and unity in equality of opportunities.

As per Hobbes, man is both a physical and a spiritual being. His spirituality is expressed in the fact that man is the creator of culture. The most important social value created by man is the State. Hobbes considered the doctrine of the state to be the main task of his philosophy based on the concept of human nature. According to Hobbes, human nature is purely selfish. Hobbes' ethics derives from the «sensual nature» of man. The basis of morality, Hobbes believed, is the «natural law» – the desire for self-preservation and satisfaction of needs. Avoiding a «war of all against all» becomes possible through a contract, a universal social agreement guaranteed by the State. But for Hobbes, the very problem of justice (in the context of contractual theory) is filled with new content, presents new facets that allow us to understand deeper the very essence of justice in the modern era. For Locke, man is still not only free and reasonable, but also morally oriented. In his understanding, Liberty and Fairness are not simply utilitarian categories, but ethical values.

According to Locke, full-fledged social integration is possible only if the principles of fairness and justice are respected. It becomes the «main law of nature» for any society. However, the specificity here is expressed in the fact that Locke associates Fairness with ensuring true equality in the possibility to realize individual rights. Hobbes, while not denying the above principles, emphasizes the key role of the State in consolidating free and selfish individuals into a single political community, within which such an emergent quality as «fairness» arises. In this case, the freedom of the individual loses its absolute character, since each member of this socio-political community gives up part of his or her freedom in favor of Leviathan (the sovereign, the state), and agrees to limit his or her freedom (which stems from «natural law» in Hobbesian terms) in exchange for welfare and relative security. From that moment on, it is considered fairness if each individual complies with the terms of this binding social contract, and injustice if someone within the community violates it.

Key words: values, utility, liberty, equality, fairness, agreement, property, law, state power, individual, society, state of nature.